ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НАЙМАНСТВО

МАРТЬЯНОВ Сергій Сергійович - аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ

DOI 10.32782/NP.2022.1.15

Аналізуються питання кримінальної відповідальності за найманство в історії кримінального законодавства; досліджуються тенденції застосування вказівки на термін «найманець» у пам'ятках кримінального законодавства; встановлено, що кримінально-правова заборона найманства не була забезпечена на всіх етапах розвитку суспільства.

Ключові слова: історія, найманство, найманець, кримінальна відповідальність, суб'єкт злочину.

Постановка проблеми

Пильний інтерес науковців до питання кримінальної відповідальності за найманство не є випадковим, а зумовлений, власне, складністю цього злочинного явища, яке не знає територіальних меж та несе серйозну загрозу міжнародній стабільності. У різних куточках планети, де мають місце збройні протистояння, міжнародні спостерігачі фіксують присутність спеціально завербованих іноземців професіоналів, які беруть участь у насильницьких акціях із метою дестабілізації громадської безпеки тієї чи іншої держави або зміни її конституційного ладу.

У міжнародному праві є ціла низка документів загального характеру, які регламентують питання боротьби із найманством, а зокрема: Конвенція про права і обов'язки нейтральних держав та осіб у разі сухопутної війни від 18 жовтня 1907 р., Статут Організації Об'єднаних Націй від 26 червня 1945 р., Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй від 24 жовтня 1970 р., Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 8 червня 1977 р., Резолюції Генеральної Асамблеї і Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй (Резолюція 419 (1977) від 24 листопада 1977 р., Резолюція 36/103 від 9 грудня 1981 р. тощо).

Приміром, у Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН від 24 жовтня 1970 р. вказано, що держави мають утримуватись у своїх міжнародних відносинах від погрози силою або її використання як проти територіальної цілісності чи політичної незалежності будь-якої держави, так і як будь-яким іншим способом, несумісним із цілями ООН. Окрім того, вони повинні утримуватись від організації чи заохочення організації іррегулярних сил чи озброєних банд, у тому числі найманців, для вторгнення на територію іншої держави. Відповідно до ст.3 Резолюції Генеральної Асамблеї ООН №3314 (XXIX) від 14 грудня 1974 р. засилання державою або від імені держави озброєних банд чи найманців, які здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави слід розглядати як прояв агресії.

Суспільна і соціальна небезпека найманства полягає в тому, що всупереч сучасним принципам і нормам національного і міжнародного права існує особлива «каста» людей, для яких професією стає здійснення вбивств, завдавання шкоди здоров'ю іншої людини або групи

людей під час воєнних дій, збройних конфліктів, терористичних актів, знищення об'єктів економіки, культури, майна цивільного населення тощо [1, с.227]. До недавнього часу правова природа проявів найманства розглядалася, як правило, у міжнародно-правовій площині, що, вочевидь, зумовлено великою кількістю фактів участі найманців у збройних конфліктах та насильницьких діях у різних куточках світу. Втім у зв'язку з Російською збройною агресією проти України набули поширення випадки злочинної діяльності іноземців-професіоналів, яких використовують спецслужби РФ для ескалації бойових дій на Сході України. Так, у 2016 р. член робочої групи ООН з питань використання найманців зазначила про участь 176 іноземних найманців на боці так званих «ЛНР» та «ДНР» з таких держав, як Сербія, Білорусія, Франція, Бразилія тощо [2]. Результати опитування 94 військовослужбовців, які пережили ситуацію військового полону на Сході України, засвідчили, що під час їх допиту бойовики залучали найманців, з причини зняття відповідальності з себе та свого підрозділу за скоєння військових злочинів. Допит професійними найманцями характеризувався тортурами та вбивствами військовополонених з метою демонстрації сили. Характерною особливістю такого допиту була нажива, а для прискорення викупу або обміну полоненого до нього найманцями застосовувалися знущання та шантаж [3, с.316-317].

Таким чином, сьогодення та світова практика засвідчують, що прояви найманства є рушійною силою агресії, що веде до дестабілізації міжнародного правопорядку та разючим прикладом нехтування правами і свободами людини. Проблема загострюється ще й тим, що найманська діяльність «переплітається» з іншими формами злочинних проявів, зокрема, такими, як участь у складі непередбачених законом воєнізованих або збройних формувань чи терористичній групі або організації, що ускладнює процес кримінально-правової кваліфікації. З огляду на це пошук шляхів кримінально-правової протидії проявам найманства є необхідним та затребуваним. А тому необхідно зупинитись на здійсненні пошуку та аналізу наукових доробок, що, власне, дасть змогу упорядкувати джерела та окреслити практично значущі аспекти у цьому напрямку.

Важливою складовою вивчення будь-якого правового поняття є аналіз його розвитку, що передбачає звернення до пам'яток права. Таке дослідження, власне, дає змогу краще зрозуміти сутність явища, що розглядається, використати накопичений століттями юридичний досвід, допомагає оцінити тенденції розвитку сучасних правових інститутів, а відтак має істотне значення для наступності правових норм [4, с.240]. З огляду на зазначене, значимість історико-правового аналізу не викликає сумнівів, оскільки таким чином можна простежити розвиток кримінального законодавства, з'ясувати реальні умови становлення конкретного об'єкту, на який здійснюється посягання, а також виявити переваги окремих законодавчих конструкцій, які варто врахувати у сучасності. Не є винятком у цьому випадку і вивчення генезису розвитку кримінальної відповідальності за найманство.

Стан дослідження

Загалом дослідження проблеми найманства носить міжгалузевий характер, оскільки здійснювались з позицій міжнародного права, політології, теорії та історії держави і права, а також кримінального права. З огляду на зазначене вивчені джерела необхідно згрупувати у дві групи. Перша група теоретичних напрацювань стосується міжнародно-правової регламентації боротьби з найманством, а також правового регулювання діяльності приватних військових та охоронних підприємств. Мова йде про роботи таких вчених, як К.В. Громовенка, І.О. Колотухи, І.Л. Невзорова, Л.О. Павлової, П.І. Репешка, О.О. Скрильника та інших. Друга група наукових досліджень охоплює праці, які стосуються кримінально-правової характеристики найманства. Деякі аспекти цієї проблеми розглядали у працях А.О. Купріянова, С.М. Мохончука, Т.І. Нікіфорова, К.В. Юртаєва та інші. Слід віддати належне монографічному дослідженню О.В. Наден, у якому автор розглядає найманство як соціальне та кримінально-правове явище, аналізує сучасні проблеми розвитку протиправної військової служби та найманства як його складової частини. Втім доводиться констатувати, що ніхто з авторів не здійснював історичного аналізу кримінально-правової протидії найманству, не оцінював ефективність відповідної норми того періоду.

Таким чином, основною метою цієї статті є розгляд історії кримінальної відповідальності за найманство.

Виклад основних положень

Кримінально-правова заборона найманської діяльності протягом тривалого часу не була установлена. Такий стан речей є свідченням того, що найманство в історії людства не вважалось злочинним явищем, а навпаки було затребуваним з огляду на велику чисельність воєн, а відтак використання найманців було поширеною практикою. З цього приводу П.І. Репешко справедливо зауважує, що найманство з'явилось в історії людства у відповідь на попит на людей, які обрали своїм ремеслом вбивати собі подібних у ході ведення війни. Таких людей війна годувала і стала їм за спосіб життя, у зв'язку з чим їх чисельність зростала [5, с.799].

Використання найманців було звичним явищем ще з часів Київської Русі. У різні часи київські князі мали наймані військові загони варягів, угорців, печенігів, кочівників, поляків та ін. [6, с.73]. Служба найманців зводилась до охорони кордонів князівства та виконання завдань князя. У зв'язку з найманською діяльністю сторони укладали договір на певний строк (зазвичай 12 місяців), після чого він міг бути розірваний чи поновлений [7, с.120]. Таким чином, можна констатувати, що дії найманців за часів Київської Русі не лише не розглядались як злочинні, але й були цілком закономірні. Така практика продовжувалась протягом тривалого часу, оскільки у пам'ятках права не міститься жодної згадки про кримінально-правову заборону найманської діяльності («Руська Правда», Литовські статути 1529, 1566, 1588 р., «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р., Уложення про покарання кримінальні і виправні» 1845 р., «Кримінальне Уложення» 1903 р., КК УРСР 1922 та 1927 р.).

Втім доводиться констатувати, що попит на найманців усе ж поступово зменшувався. Такий стан речей, власне, можна пояснити тим, що, по-перше, використання найманців у збройних конфліктах дорого обходилось казні, по-друге, вони не викликали довіри, оскільки при невиплаті винагороди, могли перейти на бік противника. Скажімо, при царі Михайлі 1630 р. почалось формування полків нового строю. Однак набір солдатів-іноземців виявився невдалим з огляду на затребування найманцями надмірно високої платні за свої «послуги». Тому в подальшому на службу приймали тільки офіцерів із патентами і рекомендаціями [8, с.94].

Втім розвиток цивілізації вимагав правового врегулювання цього соціального явища, яке мало як позитивну, так і негативну сторони. Поступово сформувався міжнародно-правовий механізм регулювання цієї сфери відносин [9, с.151]. У зв'язку з цим найманство було вперше визнано злочином на підставі Закону України «Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України» від 11 листопада 1993 р. №3582-XII. Так, КК 1960 р. було доповнено ст.63-1, у якій регламентувалась кримінальна відповідальність за найманство. Стаття складалася з двох частин. Власне, в основному складі злочину кримінально-караним визнавалось вербування, фінансування, матеріальне забезпечення, навчання найманців з метою використання у збройних конфліктах інших держав або у насильницьких діях, спрямованих на повалення державної влади або порушення територіальної цілісності, а так само використання найманців (ч.1 ст.63-1). Такі дії карались позбавленням волі на строк від трьох до десяти років. Кваліфікованою ознакою найманства визнавалась участь найманця без дозволу відповідних органів державної влади у збройних конфліктах інших держав з метою отримання матеріальної винагороди або іншої особистої вигоди (ч.2 ст.63-1). За вказані дії передбачалась більш сувора міра покарання – позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років [10].

У порівнянні із чинною нормою (ст.447 КК України) зазначена стаття мала декілька відмінностей, а зокрема: 1) у нормі попередниці участь найманця у збройних конфліктах виступає більш суспільно небезпечною у порівнянні з їх вербуванням, фінансуванням, матеріальним забезпеченням, навчанням чи використанням; 2) звужена мета здійснення найманської діяльності, оскільки у ст.63-1 КК УРСР описано, що такі дії спрямовані на повалення державної влади або порушення територіальної цілісності, тоді як у чинній нормі цей перелік є ширшим; 3) у ст.63-1 КК УРСР законодавець встановив кримінально-правову заборону

використання найманців у збройних конфліктах інших держав або насильницьких діях, натомість, у ст.447 КК України кримінально-караним визнається ще й участь у воєнних діях.

Висновки

Таким чином, можна констатувати, що кримінально-правова заборона найманства триває протягом відносно невеликого періоду часу, а відтак відповідну норму не можна вважати достатньо апробованою. З огляду на це вона продовжує розвиватись і сьогодні. Втім, пильний інтерес науковців до питання кримінальної відповідальності за найманство не є випадковим, а зумовлений власне складністю цього злочинного явища, яке не знає територіальних меж та несе серйозну загрозу міжнародній стабільності. З огляду на це необхідно зупинитись на здійсненні пошуку та аналізу наукових доробок, що власне дасть змогу упорядкувати джерела та окреслити практично значущі аспекти у цьому напрямку.

Література

1. Мохончук С. Юридичний склад найманства та його особливості в системі злочинів проти миру та безпеки людства. *Питання боротьби зі злочинністю*. Вісник №2 (69). 2012 р. С.227-236

2. Preliminary findings by the UN Working Group on the use mercenaries on his Mission to Ukraine. URL: https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=18492&LangID=E.

3. Широбоков Ю.М. Стадії військового полону та особливості їх впливу на психіку військовослужбовців. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. Вип. 20. 2016 р. С.313-322.

4. Яциніна М.-М. Історія розвитку кримінально-правової регламентації відповідальності за службові зловживання в Україні. Підприємництво, господарство і право. №3. 2017 р. С.240-243

5. Репешко П.І. До питання боротьби з найманством правовими засобами.Актуальні проблеми політики. 2009 р. Випуск 38. С.798-803.

6. Рыбаков Б. А. Обзор общих явлений русской истории IX – середины XIII века. Вопросы истории. – 1962. № 4. С.70-78.

7. Викинг. Исторический путеводитель по эпохе князя Владимира / Сергей Цветков. 216 р. 208 с.

SUMMARY

The specific issues of criminal liability for mercenarism in the history of criminal law and the tendency to apply the term of a «mercenary», are addressed; been found that criminal legal interdiction to the separatism do not was provided at stages of the society development.We researched of writing documents of Kyiv`s Rus, Lithuanian Regulations, normative acts of tsar's Russia, criminal codes and decisions of soviet period, projects of the Criminal code, geared-up in independent Ukraine is conducted, and maintenance and place of criminal-legal norm «mercenarism» in Criminal Code of Ukraine today.

Exactly through the prism of retrospective analysis of criminal liability for mercenarism establishment a real content and purpose of the criminal law prohibition are opened. The article deals with a problem of historical establishment of criminal liability for mercenarism and analysing law instructions, that were operated on the territory of Ukraine, traces tendetions of development of criminal liability for mercenarism. Through the prism of retrospective analysis of criminal liability for mercenarism establishment a true content and purpose of the criminal law prohibition are opened. The author has searched the prototypes of such a crime and formulated conclusions that may be useful for the legislative regulation of criminal liability for the crime in the current Criminal Code of Ukraine.

The main characteristics these legislation in different historical epochs have been defined. Certain conformities of regulation of this problem in main historic events of our country are determined. It is investigated that at each stage of society development the improvement of standards, which included responsibility for the joint mercenarism, and which were gradually transformed.

Key words: history, mercenarism, mercenary, criminal responsibility, subject of the crime.

8. История. Универсальний справочник / И.В. Курукин, В.А. Шестаков, М.Н. Чернова, В.А. Клоков. Москва. Эксмо. 2019 р. 432 с.

9. Шестопал Т.П. Военное наемничество: современные правове аспекты проблемы. Правова держава. 2014 р. №18. С.151-155

10. Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України: Закон України від 11 листопада 1993 р. №3582-XII.URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3582-12/ed19931111